

VALİDE GÜLNÜŞ EMETULLAH SULTAN VAKFI'NA AİT BİR HUDÛDNÂMENİN TAHLİLİ: OSMANLI KIRSALINDA MEKÂN, MÛLKİYET VE TARİHİ COĞRAFYA

Tahsin HAZIRBULAN*

Öz: Osmanlı arşiv belgeleri arasında önemli bir yere sahip olan hudûdnâmeler, yalnızca devletlerarası sınırları değil, aynı zamanda vakıf ve mülk statüsündeki toprakların, köy, mezraa ve idarî birimlerin sınırlarını ayrıntılı biçimde kayıt altına alan resmî belgelerdir. Bu çalışma, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde TSMK. EH. 3037 numarayla kayıtlı olan ve Gülnüş Sultan'a ait vakfiyenin hudûdnâme bölümünü incelemektedir. Hudûdnâme, 18. yüzyıl başlarında Rumeli coğrafyasında (günümüz Bulgaristan'ı) yer alan Zıştovi, Lofça ve Tırnovi kazalarına bağlı çok sayıda köy ve mezranın sınırlarını son derece tafsilâtlı biçimde tasvir etmektedir. Çalışmada öncelikle hudûdnâmenin fiziksel ve içerik özellikleri tanıtılacak, ardından sınır tariflerinde kullanılan terminoloji ve referans noktaları analiz edilecektir. Kaynağın tarihî coğrafya, iktisat tarihi, sosyal tarih ve dil bilimi açısından taşıdığı potansiyel, Alkan'ın ortaya koyduğu dörtlü sınıflandırma (ev/dükkân, tarla/köy, kaza/sancak, ülke) çerçevesinde değerlendirilecektir. Son olarak, Yiğit ve Demirtaş'ın CBS tabanlı haritalama yöntemi ışığında, belgede yer alan sınır bilgilerinin mekânsal veriye dönüştürülme imkânları tartışılacak ve müstakbel araştırmalar için bir yol haritası sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hudûdnâme, Gülnüş Sultan, Tarihî Coğrafya, Vakıf, Köy Sınırları, Rumeli.

ANALYSIS OF A BOUNDARY DOCUMENT BELONGING TO THE VALİDE GÜLNÜŞ EMETULLAH SULTAN FOUNDATION: SPACE, PROPERTY AND HISTORICAL GEOGRAPHY IN THE OTTOMAN COUNTRYSIDE

Abstract: Hudûdnâme, which hold an important place among Ottoman archival documents, are official documents that record in detail not only inter-state borders but also the boundaries of lands under waqf and property status, villages, hamlets, and administrative units. This study examines the hudûdnâme section of the waqf belonging to Gülnüş Sultan, registered under TSMK, EH. 3037 at the Topkapı Palace Museum Library. The hudûdnâme describes in great detail the boundaries of numerous villages and hamlets belonging to the districts of Zıştovi, Lofça and Tırnovi in the Rumeli region (present-day Bulgaria) in the early 18th century. The study will first introduce the physical and content characteristics of the document, followed by an analysis of the terminology and reference points used in the boundary descriptions. The potential of the document in terms of historical geography, economic history, social history and linguistics will be evaluated within the framework of Alkan's fourfold classification (house/shop, field/village, district/sanjak, country). Finally, in light of the GIS-based mapping method of Yiğit and Demirtaş, the possibilities of converting the boundary information in the document into spatial data will be discussed, and a roadmap for future research will be presented.

Key Words: Hudûdnâme, Gülnüş Sultan, Historical Geography, Waqf, Village Boundaries, Rumelia.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde sınırların tespiti ve kayıt altına alınması işlemi, merkezî otoritenin tesisinde ve mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesinde hayati bir rol oynamıştır. Hudûdnâmeler, "Osmanlı ülkesinin sınırları dâhilinde vakıf ve mülk statüsündeki toprakların; mezra, mahalle, köy, nâhiye, kaza, sancak ve eyâlet gibi idarî birimlerin ve Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin sınırlarını belirlemek için yazılan resmî kayıtlardır". Bu amaçla kaleme alınan resmî belgelere "hudûdnâme" veya "sınırnâme"

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/Türkiye, thazirbulan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9779-6022.

de denilmektedir¹. Bu kayıtlar, ihtiva ettikleri tafsilâtlı yön tarifleri sayesinde, Osmanlı tarihî coğrafyasının yeniden inşasına imkân tanıyan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Mustafa Alkan'ın hudûdnâmelerin kaynak değerine dair ortaya koyduğu teorik çerçeve² ile Yiğit ve Demirtaş'ın vakıf hudûdnâmeleri ve vakfiyelerdeki köy sınırı bilgilerini Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yardımıyla haritalama girişimi³, bu defterlerin salt metinsel olmaktan öte, görsel ve analitik veriye dönüştürülebileceğini göstermiştir. “Doğru bir şekilde Osmanlı tarihinin sosyal ve ekonomik durumunun araştırılması, elde edilen verilerin mekânsal olarak değerlendirilmesi için köy sınırlarının tespit edilmesi bir gerekliliktir⁴” ifadesi, hudûdnâmelerin tarihî coğrafya araştırmalarındaki potansiyel konumuna vurgu yapmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu iki araştırmacının açtığı teorik ve metodolojik yolu takip ederek, Valide Gülnüş Emetullah Sultan'ın⁵ Üsküdar'da inşa ettirdiği külliye için vakfiyesinin TSMK. EH. 3037 numarada kayıtlı hudûdnâme bölümünü tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, 18. yüzyıl başlarında Rumeli coğrafyasında yer alan bir grup köy ve mezranın sınırlarını tasvir eden bu belgenin, Osmanlı tarih yazıcılığının hangi alt disiplinlerine ne tür katkılar sunabileceğidir.

1. Gülnüş Sultan ve Vakfı

1640'lı yıllarda Girit'te doğan Gülnüş Sultan, Venedikli Verzizzi ailesine mensuptur. Girit'in fethi sırasında esir düşerek İstanbul'a getirilmiş ve saraya takdim edilmiştir. Güzelliğinden dolayı kendisine Farsça “güneş gibi” anlamına gelen Gülnüş adı verilmiştir. Kısa sürede IV. Mehmed'in gözdesi olmuş ve başkadın statüsüne yükselmiştir. 1664'te Şehzade Mustafa'yı (II. Mustafa), 1673'te Şehzade Ahmed'i (III. Ahmed) dünyaya getirmiştir. Kayınvalidesi Hatice Turhan Sultan'ın 1683'te ölümüyle harem tek hâkimi haline gelmiştir. IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesiyle Eski Saray'a nakledilmiş, II. Süleyman ve II. Ahmed dönemlerinde burada mütevazı bir hayat sürmüştür. Oğlu II. Mustafa'nın 1695'te tahta çıkmasıyla vâlide sultan olmuş, diğer oğlu III. Ahmed döneminde de bu görevi sürdürmüştür. Vâlide sultanlığı 1715'te Edirne'de vefatına kadar yirmi yıl devam etmiştir. Naaşı İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Vâlide Camii önündeki türbeye defnedilmiştir⁶.

Osmanlı vakıf medeniyetinin kadın hayırseverleri arasında müstesna bir yere sahip olan Gülnüş Sultan, vâlide sultanlığı boyunca Üsküdar'dan Mekke'ye, Galata'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada camiler, medreseler, imaretler ve çeşmeler inşa ettirerek İslam vakıf geleneğinin yaşatılmasına önemli katkılarda bulunmuştur⁷. Gülnüş Sultan'ın hayırsever kimliğinin dikkat çekici tezahürlerinden birisi de, Üsküdar'da inşa ettirdiği Yeni Vâlide Külliyesi'dir. Vâlide sultan, oğlu III. Ahmed döneminde Üsküdar İskelesi'nin sağında bu kapsamlı hayır kompleksini vakfetmiştir. 1708-1709'da tamamlanan külliye; cami, türbe, sebil, mektep, imaret, çeşmeler, hünkâr kasrı ve vakfa gelir sağlayan dükkânlardan oluşmaktadır⁸. Gülnüş Sultan'ın maaş, has, kapı harcı, harcırah, miras ve

¹ Mübahat Kütükoğlu, “Hudûdname”, *DİA*, XLIII, (1998), s. 303.

² Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, *Akademik Bakış*, C. 11/Sy. 23 (2018), ss. 99-118.

³ İlker Yiğit ve Hasan Demirtaş, “Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri”, 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, (Edit.) Hatice Oruç, Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, Ankara 2019, ss. 567-576.

⁴ Yiğit ve Demirtaş, *Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri*, s. 575.

⁵ Bu çalışmada, metin boyunca yaygın kullanıma uygun olarak “Gülnüş Sultan” ifadesi tercih edilecektir.

⁶ Mehmet İşirli, “Gülnüş Emetullah Sultan”, *DİA*, XIV, (1996), s. 248; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, ss. 416-417; Ali Akyıldız, *Haremın Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 36.

⁷ Valide Sultan'ın vakıfları ve eserleri için bkz: Mustafa Güler, *Gülnüş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı I*, Çamlıca Yayınları İstanbul, 2006; Müfika Akbulut, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi* Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 2003, Murat Kalafat, *Gülnüş Emetullah Sultan'ın Baniliği*, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011; Muzaffer Özgüleş, *Gülnüş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

⁸ Tuba Sezgin Orman, “Yeni Valide Külliyesi”, *DİA*, XLIII, (2013), s. 433.

gayrimenkul gibi gelirlerinin oldukça yüksek olduğu bilinmektedir⁹. Bu gelirlerle kurulan vakıf, İstanbul'daki külliyeinin inşa ve idamesine tahsis edilmiş; böylece vâlide sultanın hayırseverliği Üsküdar'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada tezahür etmiştir.

Gülnûş Sultan'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği Yeni Vâlide Külliyesi'nin vakfiyesi¹⁰, vakfın gelir kaynakları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Vakfiyede, daha önce kendisine has olarak verildiği ifade edilen Zıştovi (13), Lofça (8) ve Tırnovi (11) kazalarına bağlı köylerden de söz edilmektedir¹¹. Osmanlı Arşivi'ndeki bir belge ve mühimme kaydı da bu köylerin Gülnûş Sultan'a hibe ve temlik edildiğini, ardından da Üsküdar'daki külliyesi için vakfedildiğini doğrulamaktadır¹².

1.1. Hudûdnâmenin Fiziksel ve İçerik Özellikleri

Farsça asıllı bir kelime olan ve “nâm” ile “he”den meydana gelen “nâme”, Türkçede mektup, ferman, buyuruldu gibi anlamlar taşımaktadır. Osmanlı diplomatikasında “nâme” ile biten (ahidnâme, fetihnâme, kanûnnâme, temliknâme, hudûdnâme, sınırnâme vb.) çok sayıda belge türü bulunmaktadır. Bu belgelerin ortak özelliği, bir durumu veya işlemi yazılı olarak bildirmeleri ve genellikle düzenleyenin ismini taşımalarıdır¹³. Gülnûş Sultan'ın vakıfna ait hudûdnâme metni, diplomatika geleneğine uygun olarak belirli bir form dâhilinde düzenlenmiştir. Nesih hatlı olan metin, 82 varaktan oluşmakta olup müzehhebdır ve III. Ahmed'in tuğrasını taşımaktadır. Metinde doğrudan bir tarih bulunmamakla birlikte, söz konusu cami ve külliyeinin 1708-1710 yılları arasında inşa edildiği bilinmektedir. Hudûdnâmenin ilgili vakfiyesiyle birlikte aynı tarihlerde düzenlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Metnin başlangıcında, besmele, hamdele ve salvele bölümlerinin ardından vakfi kuran Gülnûş Sultan'ın şahsî ve ailevî künyesi;

“hâlâ mesned nişîn-i tahtgâh-i 'osmânî / ve zînet bahş-i erîke'-i hâkânî ve hüve's-sultânü'l-a'zam / ve'l-hâkânü'l-müfahham el-mükerrem / melec'-i selâtine'l-âlem / es-sultân ibnü's-sultan es-Sultan Ahmed Hân ibnü's-sultan Gâzi Sultan Mehemed Hân ibnü's-sultan İbrâhim Hân / lâ-zâlet şümûs-u saltanâtihi âlâ mefâriki'l-ümem hazretlerinin Vâlide'-i mükerremeleri Râbi'a'-i asr u evân / zübde'-i ahd ü deverân / aliyetü'z-zât / safiyetü's-sıfat / sâhibetü'l-hayrât / ve râgibetü'l-hasenât / Gülnûş Sultan edâme'l-lâhü mehâsini 'iffeteha...” ifadeleriyle belirtilmiştir¹⁴.

Metnin devamında vakfa gelir getirmesi amacıyla tahsis edilen arazilerin sınırları ayrıntılı biçimde verilmektedir¹⁵. Kayıtlarda adı geçen Zıştovi (günümüzde Sviştov), Lofça (Loveç), Tırnovi (Veliko Tırnovo), Niğbolu (Nikopol) gibi şehirler ile Usma (Osam) ve Yantora (Yantra) nehirleri, burasının Orta ve Kuzey Bulgaristan bölgesi olduğunu göstermektedir. Tuna Nehri'ne (nehr-i Tuna kenarı) yapılan atıflar ise vakıf arazilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydeki doğal sınırına kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

2. Hudûdnâmede Sınır Tarifleri: Terminoloji ve Referans Noktaları

Hudûdnâme, Zıştovi, Lofça ve Tırnovi kazalarına bağlı çok sayıda köy ve mezranın sınırlarını “hudûd-ı kadîme” (eski sınırlar) başlığı altında kaydetmektedir. Her bir köy için sınır tarifî, belirli bir referans noktasından başlayarak (ibtida olunup, bed olunup), doğal ve beşerî unsurlar takip edilerek yapılmakta ve başlangıç noktasına dönülerek (müntehidir) tamamlanmaktadır. Sınır noktaları arasındaki geçişler “andan” (ondan) ifadesiyle sağlanmakta, böylece bir zincir oluşturulmaktadır.

⁹ Betül İpşirli Arçıt, *Rabia Gülnûş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınları, İstanbul 2014, ss. 74-88.

¹⁰ *VGMA.d. 1640*, ss. 27-45.

¹¹ Bu sayılar, hudûdnâmede tarifî yapılan tüm yerleşme birimlerini kapsamaktadır. Yalnızca köyler değil, Lofça ve Tırnovi gibi kaza merkezleri (nefs) ile mezralar da bu rakamlara dâhildir. *VGMA.d. 1640*, ss. 35-36.

¹² BOA AE. SAMD. III 71 7162; Necati Gültepe, *H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 26.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1998, s. 146.

¹⁴ *TSMK. EH. 3037*, vr. 3b-a.

¹⁵ Vakfedilen yerleşimlerin listesi ekler kısmında verilmiştir.

Sınır tariflerinde kullanılan terminoloji ve referans noktaları İsmihan Sultan'a ait sınırnâme örneğinde olduğu gibi, en ufak bir ayrıntının dahi göz ardı edilmediğini göstermektedir¹⁶. Her bir tepe, dere, pınar, yol ve komşu tarlasının ismen zikredilmesi, Osmanlı sınır tespit geleneğinin titiz bir prosedüre dayandığını ortaya koymaktadır. Sınırlar, dönemin insanının mekânı algılama biçimini yansıtan son derece somut ve gözlemlenebilir unsurlar üzerinden tanımlanmıştır. Bu unsurları üç ana başlık altında tasnif etmek mümkündür:

2.1. Doğal Coğrafya Unsurları

Sınır tariflerinde en sık başvurulan referans noktaları, doğal coğrafya unsurlarıdır. Metinde bu unsurlarla ilgili olanlardan seçilen örnekler aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Dağlar ve Tepeler: “Balkan doruğu”, “Kartal öyüğü”, “Manastır tepesi”¹⁷, “Mantar tepesi”¹⁸ gibi yükseltiler, sınır hattının belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır. Yiğit ve Demirtaş'ın vurguladığı “su bölümü çizgileri” (akar-bakar) prensibi, bu tür yükseltilerin sınır olarak seçilmesinin temel gerekçesini oluşturmaktadır¹⁹.

Akarsular, Göller ve Pınarlar: “Nehr-i Usma”²⁰, “Nehr-i Yantora”²¹, “Tuna kenarı”²², “Kaynar pınar”²³, “Kuru dere”²⁴, “Balıklı pınar”²⁵, “Kızıl göl”²⁶ gibi hidrografik unsurlar, sınırların belirlenmesinde hem doğal birer engel hem de kolaylıkla takip edilebilen referans hatları olarak işlev görmektedir.

Ormanlar ve Koruluklar: “Meşelik”²⁷, “koru”, “ıhlamluluk”²⁸, “kestanelik”²⁹ gibi bitki örtüsü unsurları da sınır tariflerinde sıkça yer almaktadır.

¹⁶ Musa Sezer, “XVI. Yüzyılda İsmihan Sultan'a Ait Dupniçe Mülk Toprakları (Mülknâme ve Sınırnâme İle Birlikte)”, *Journal of Turkish Research Institute*, Sy. 62 (2018), s. 383.

¹⁷ “mutasarrıf oldukları değirmen kurbunda tekfur deresini geçip manastır bayırına / andan sırt ile dik yukarı ve manastır ardında vaki' tepeye”, TSMK. EH. 3037, vr. 6b; “andan meşelik içinden geçip Yuvan tarlasına / andan Manastır tepesine”, TSMK. EH. 3037, vr. 49b.

¹⁸ “andan yine sırt ile bodur tepesine / ve yine sırt ile naib pınarına / andan Bonod karyesi yoluyla mantar tepesine / ve yine yol ile lom tepesine / andan kaladı tepesine / andan yine yol-i mezbûr ile palova tepesine”, TSMK. EH. 3037, vr. 69.

¹⁹ Yiğit ve Demirtaş, Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri”, s. 569.

²⁰ “andan yine orman kenarıyla nehr-i Usma kenarına varılıp andan / ibtida olunan mahalle müntehidir” TSMK. EH. 3037, vr. 29a; “ve yine kaza-i mezbûre tabi' karye-i İslatine mezrasının hudûd-ı beyanındadır ki nehr-i Usma kenarında vaki” TSMK. EH. 3037, vr. 37a.

²¹ “derbend yolunun sağ tarafından ibtida olunup andan / yine sağ tarafda bayır yüzü taş kestikleri burun başına andan / dik aşağı inilip göl kenarına / andan sazlık arasında Yantora ile nehr-i Tuna kavuştuğu mahalle müntehi olup” (vr. 29b); “ve yine kaza-i mezbûra tabi' Balvan mahalle-i Değirmen karyesi hudûdu beyanındadır ki nehr-i Yantora kenarında Kozluk deresinden ibtida olunub”, TSMK. EH. 3037, vr. 59b.

²² “Eyvela Tuna sahilinde nefs-i medine-i Zıstovi hudûd-ı kadime-i beyanındadır ki nehr-i mezkûr kenarında vaki' harab kal'a kenarından”, TSMK. EH. 3037, vr. 5a-b; “andan burun karşısında nehr-i Tuna kenarına müntehidir ve yine Zıstovi kazasına tabi' karye-i Belne-i Pavlekani hudûd-i kadimesi beyanındadır ki nehr-i Tuna kenarında vaki' hisarlık ortasında”, TSMK. EH. 3037, vr. 8a.

²³ “andan dik aşağı kaynar pınarı yanında olan buruna / andan kaynar deresine ve dere-i mezbûr-i geçip dik yukarı tepeye”, TSMK. EH. 3037, vr. 45a.

²⁴ “kaza-i Tırnova nefs-i Medine-i Tırnova'nın hudûd-ı kadimesi beyanındadır ki el-hac Mustafa çeşmesinden bed olunub / andan sol tarafta vaki Kuru dere kenarına / andan sol tarafta Bila Koyca yolu kenarına”, TSMK. EH. 3037, vr. 52a.

²⁵ “ve yine kaza-i mezbûr müzafatından karye-i Pınarmekşova hudûd-ı kadimesi zikir olunur ki çatal yoldan ibtida olunub andan dik aşağı Balıklı pınarına andan yine semt-i mezbûr ile Balıklı deresiyile Ajlatar suyuna”, TSMK. EH. 3037, vr. 61b.

²⁶ “andan Balkan doruğunda vaki' tepeye / andan kartal öyüğüne / andan kalyon deresine / andan Kuzman yurduna / andan Balkan doruğunda Hürrem voyvoda[nın] şehid olduğu mahalle ki kızıl göl demekle ma' rıfdu”, TSMK. EH. 3037, vr.36 a-b.

²⁷ “Ruscuk'a giden ulu yolun sağ tarafında Savad nâm mahalde dere başına / andan dereyi geçip koru burnunu aşır karşı yara andan sağ tarafa dönüp meşelik içine / andan bir miktar gidip iniş başında yine meşelik içine”, TSMK. EH. 3037, vr. 31b.

²⁸ “karye-i Kabinova ma' mahallat tabi-i kaza-i mezbûre karye-i mezbûrenin hudûd-ı kadimesi beyanındadır ki el-hac Mustafa'nın ıhlamur Korusu kenarından ibtida olunup andan dik yukarı yine mezbûr Hacı Mustafa tarlasına”, TSMK. EH. 3037, vr. 54b-55a.

2.2. Beşerî Coğrafya Unsurları

İnsan eliyle oluşturulmuş veya insan faaliyetleri sonucu anlam kazanmış unsurlar da sınır belirlemede önemli rol oynamaktadır:

Yollar ve Köprüler: “Niğbolu yolu”³⁰, “İstanbul’dan gelen derbend yolu”³¹, “Taşköprü”³², “Maroşko köprüsü”³³ gibi ulaşım ağları hem sınır hattını belirleyen hem de farklı yerleşmeler arasındaki ilişkileri gösteren unsurlardır.

Tarım Alanları ve Üretim Birimleri: “Hasan Ağa tarlası”³⁴, “Ali Bey’in bağı”³⁵, “Veli Çelebi çayırı”³⁶, “harâb değirmen ocağı”³⁷ ile metin içerisinde fazlasıyla geçen “bostan”, “kovanlık” gibi ifadeler, bölgenin iktisadî faaliyetleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Mezarlıklar ve Dinî Yapılar: “Papaz mezarı”³⁸, “Müslüman mezarlığı”³⁹, “İsveti Trofçe manastırı”⁴⁰, “Keşiş bayırı”⁴¹ gibi unsurlar, bölgenin dini ve etnik çeşitliliğine işaret etmektedir.

2.3. Yapay Sınır İşaretleri

Doğal unsurların yeterli olmadığı durumlarda, insan eliyle oluşturulan sınır işaretleri devreye girmektedir:

Sınır Taşları: “Kadîmi sınır taşı”⁴², “alâmet taşı”⁴³, “nişantaşı”⁴⁴ gibi ifadeler, sınır hattının kalıcı biçimde işaretlendiğini göstermektedir. Yiğit ve Demirtaş’ın belirttiği gibi, “şayet doğal bir belirleyici yoksa bu durumda eskiden beri yapıldığı üzere “dikili taş” adı verilen sınır taşları ve duvarlar kullanılıyordu”⁴⁵.

²⁹ “andan Taşlıca pınara / andan pınarı mezkûr ayağıyla Kestanelik deresine ve dere-i mezbûr ile dik yukarı koca Tatko Yanço tarlası ortasına”, TSMK. EH. 3037, vr. 35a.

³⁰ “Karye-i Nevesin tabi kaza-i mezbûr karye-i mezbûrenin hudûd-ı kadimesi beyanındadır ki Çelebi köprüsünden ibtida olunup andan eski Niğbolu yolu ile dik yukarı meşelik kenarına”, TSMK. EH. 3037, vr. 43a.

³¹ “kaza-i mezbûra tabi vardin Pavlikan karyesinin hudûd-ı kadimesidir ki derbent yolunun sağ tarafından ibtida olunup”, TSMK. EH. 3037, vr. 29 ab.

³² “andan Rusçuk yolu ile ibtida olunan taş köprüye müntehidir”, TSMK. EH. 3037, vr. 34 a-b.

³³ “dik aşağı çayır başında Maroşko köprüsüne andan İbrahim Çavuş korusu kurbunda olan derecik ile mezkûr koru başında vaki’ diğer köprü başına”, TSMK. EH. 3037, vr. 7a.

³⁴ “Kaza-i Lofça nefs-i Lofça kasabasının hudûd-ı kadimesi beyanındadır ki şehir yolu üzerinde Pavliçe köprüsü demekle ma’ruf derenin sol tarafında nazır tarlası ucundan ibtida olunup andan Hasan ağa tarlası başına”, TSMK. EH. 3037, vr. 39a.

³⁵ “andan dik yukarı Karakaş zâde müezzin Mehmet Çelebi bağı başına muhızır oğlu Ali Bey’in bağı üstü tarafından tepeye”, TSMK. EH. 3037, vr. 52b.

³⁶ “andan meşelik içinden karapınar ve yolundan gidilüb Veli Çelebi oğlu Ahmed Çelebi çayırına” TSMK. EH. 3037, vr. 81a.

³⁷ “Andan değirmen harkı ile solak oğlu Hasan Çelebi’nin harâb değirmeni ocağına”, TSMK. EH. 3037, vr. 42b.

³⁸ “andan dere-i mezbûr içine ve dere-i mezbûr ile dik yukarı Balkan üzerine giden İspance yoluna / andan Potra tepesine / andan papaz mezarına”, TSMK. EH. 3037, vr. 72a.

³⁹ “andan bağlar içine giden mezbûr şeytan nerdubanı yoluna / andan Temizko bağlarından gelen yol kenarına / andan yol-ı mezbûr ile Arnavut karyesinin Müslüman mezarlığına”, TSMK. EH. 3037, vr. 53a.

⁴⁰ “andan diğer taşlık kenarında olan İsveti Trofçe manastırına”, TSMK. EH. 3037, vr. 54a.

⁴¹ “andan dere içinden bekri tarlasına / adan keşiş bayırına / andan kuyu tarlasına”, TSMK. EH. 3037, vr. 67b.

⁴² “andan el-hac Hüseyin oğlu çayırı başında vaki’ göl kenarında / andan kuyu çayırında kadîmi sınır taşına / andan zikr olunan çayırda bataklık başına”, TSMK. EH. 3037, vr. 9a.

⁴³ “andan gölü geçip Çölüm boğazına / andan zikr olunan boğaz kenarında va’z olunan sınır taşına / andan roman tepesine / andan doğru gidip yine vaz’ olunan alamet taşına / andan kadimden olan sınırdaşına”, TSMK. EH. 3037, vr. 8a-b.

⁴⁴ “andan sırat kenarı ile gidip Kosovalı Ahmed Beğ tarlası başına / andan dik aşağı inip taş köprü başında eski nişantaşına / andan köprüye geçip”, TSMK. EH. 3037, vr. 25b.

⁴⁵ Yiğit ve Demirtaş, “Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri”, s. 569.

Hendek ve Duvarlar: “Hendek”⁴⁶, “eski hendek başı”⁴⁷ gibi ifadeler, sınırların yapay engellerle de belirlenebildiğini göstermektedir.

3. Hudûdnâmenin Alkan'ın Sınıflandırması Çerçevesinde Analizi

Mustafa Alkan hudûdnâmeleri dört ana ölçekte ele almaktadır⁴⁸:

- 1) Ev, dükkân, hamam gibi müsakkafât türü mekânlar,
- 2) Tarla, mezraa, köy gibi müstegallât türü mekânlar⁴⁹,
- 3) Kaza, sancak ve vilâyet gibi idarî birimler,
- 4) Osmanlı/ülke bütünü'nün sınırları.

Gülnûş Sultan'a ait hudûdnâme, bu sınıflandırmanın özellikle ikinci ve üçüncü maddeleri kapsamında değerlendirilebilecek zenginlikte veri sunmaktadır.

3.1. Tarla, Mezraa ve Köy Hudûdları (Mikro Ölçek)

Osmanlı Devleti'nde köylerdeki iktisadî hayat büyük ölçüde ziraat ve hayvancılığa dayandığından, köy sınırlarının belirlenmesi hayafî bir önem taşıyordu. Zira sınırların muğlak olması gerek reaya gerekse dirlik sahipleri arasında sürekli anlaşmazlıklara yol açmaktaydı. Bu nedenle yeni tahrirlerin başlıca amaçlarından biri de, birbirine karışan köy topraklarının sınırlarını tespit etmektir⁵⁰. Kendisine temlik edilen bir mıntika dâhilinde, daha önce mevcut olan timar, has, vakıf ve mülk gibi tasarruf şekilleri iptal edilip defterhanedeki kayıtlar yeniden düzenlendikten sonra, yeni mülkiyet yapısını kalıcı hale (resmî, hukukî ve kanunî) getirmek için bir “Sınırnâme” (hudûdnâme) tanzim edilirdi⁵¹. Vakfiye içindeki bu sınır tarifleri, Barkan'ın tarif ettiği “temlik sonrası sınırnâme tanzimi” geleneğine uygun olarak, vakfedilen köylerin dört bir yanını, komşu köylerle olan sınırlarını, dağ, tepe, dere, yol, komşu tarlası gibi referans noktalarıyla kayıt altına almaktadır. Böylece Gülnûş Sultan hudûdnâmesi, İnalçık'ın işaret ettiği “sınır tayininin önemi” ile Barkan'ın vurguladığı “temlik sonrası sınırnâme düzenleme” sürecini birleştiren, Osmanlı hukuk ve mülkiyet sisteminin işleyişini gösteren örnek bir vesika niteliği kazanmaktadır.

Alkan'ın Lala Şahin Paşa ve Ramazanoğlu Piri Paşa vakfiyelerinden verdiği örneklerle⁵² paralellik gösteren hudûdnâme, çok sayıda köy ve mezranın sınırlarını ayrıntılı biçimde tasvir etmektedir. Örneğin, “Karye-i Belene-i Pavligani”nin sınırları şöyle tarif edilmektedir: “...*nehr-i Tuna kenarında vâki' Hisarlık ortasında Şive nâm mahalden doğru çayırılık içinde sınır taşı vaz' olunan mahalle / ondan koyun eğreğine ondan Niğbolu'dan gelen yola / ondan Ermeni karyesi yoluna / ondan Orta göle ondan Koca Ömer Ağa'nın ağılı yerine ondan göl başına...*”⁵³. Bu tarif, Alkan'ın örneğinde

⁴⁶ “*nehr-i mezkûr kenarında vâki' harab kal'a kenarından hendek ile dik yukarı Kapucu zâde tarlası demekle ma'ruf tarlada müceddeden vaz' olunun sınır taşından*”, TSMK. EH. 3037, vr. 5a.

⁴⁷ “*andan gölü geçip Tokad adasına / andan doğru tepeye / andan Sarıyar gölü kenarına / andan gölü geçip Sarıyar'daki hendek başına ve yine hendek ile gelip sağ tarafından vâki' tepeciğe*”, TSMK. EH. 3037, vr. 8b.

⁴⁸ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, ss. 100-106.

⁴⁹ Alkan'ın “tarla, mezraa, köy”ü aynı kategoride “müstegallât” (gelir getiren şeyler) olarak sınıflandırması, Osmanlı arazi hukukunun inceliklerini tam olarak yansıtmamaktadır. Zira Halil Cin'in TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Arazi” maddesinde detaylandığı üzere, bir köy sınırları dâhilinde farklı hukuki statülerde topraklar (Arâzî-i Mîriyye, Arâzî-i Memlûke, Arâzî-i Metrûke gibi) bulunabilir. Halil Cin, “Arazi”, *DİA*, I, (1991), ss. 342-346. Bu çalışmada, Alkan'ın tasnifindeki “köy” ifadesinden, köyün idari yapısı değil, o idari birimin sınırları içinde kalan ve üzerinde zirai faaliyet yürütülen “tarla” kastedilmektedir. Bu anlamda kullanılan “köy”, tıpkı bir “tarla” gibi sınırları tarif edilen ve gelir getiren bir “kıt'a”yı (toprak parçasını) ifade etmektedir. Köyün idari birim olarak statüsü ise, Alkan'ın 3. kategorisinde yer alan kaza, sancak ve vilayetle aynı düzlemde değerlendirilmelidir.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. XXVIII.

⁵¹ Ömer Lütfî Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III”, İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 7/Sy. 4 (1941), s. 929.

⁵² Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, ss. 101-102.

⁵³ TSMK. EH. 3037, vr. 8a.

olduğu gibi sınırların “komşu tarlalar, dereler, dağlar, pınarlar, belirli ağaçlar ve hatta mezarlıklar gibi coğrafi ve beşerî unsurlarla da” belirlendiğini göstermektedir⁵⁴. Özellikle “koyun eğreği”⁵⁵ ve “ağıl yeri” gibi ifadeler, hayvancılık faaliyetlerinin mekânsal organizasyonu hakkında bilgi vermektedir.

Kayıtta geçen “tarla-yı mezbûrun nısfı karye-i mezbûre hudûdundadır” (adı geçen tarlanın yarısı, anılan köyün sınırları içindedir) gibi ifadeler, Alkan'ın “mülk senetleri üzerinden mülkler ile mülk sahiplerini eşsiz büyüklükteki bir haritada buluşturmak” şeklinde ifade ettiği potansiyeli somutlaştırmaktadır⁵⁶. Bu tür kayıtlar, parçalı mülkiyet yapıları ve arazi kullanımı üzerine çalışmalar için önemli bir fırsat sunmaktadır.

3.2. Kaza ve Sancak Hudûdları (Orta Ölçek)

Hudûdnâme, Zıştovi, Lofça ve Tırnovi kazalarına bağlı çok sayıda köyü listeleyerek, bu kazaların idarî yetki alanlarını dolaylı olarak tanımlamaktadır. Alkan'ın Adana Sancağı örneğinde gösterdiği gibi, kazaların coğrafi bütünlüğü, bağlı köylerin sınırlarının birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır⁵⁷.

Lofça kasabasının (nefs-i Lofça) sınırları, etrafındaki bağlar, bahçeler ve tarlalarla birlikte oldukça ayrıntılı biçimde tarif edilmektedir: “...dik aşağı Kozma deresini geçip Hasan Efendi bahçesi demekle ma'rûf tarla başına / ondan dik yukarı hendek ile gidip Esferiko Ali Bey'in tarlası eski bağlar başına / ondan yine yol ile gidip ahlad ağaçları sırasıyla Kurinçe yolunu geçip ondan yukarı Tatar pınarına...”⁵⁸. Bu tarif, Alkan'ın “kaza merkezi (nefs-i kaza) ve bağlı köylerin birleşiminden oluşan bir idarî birim” şeklindeki tanımına uygun olarak, kasaba sınırlarının çevresindeki kırsal alanlarla iç içe geçtiğini göstermektedir⁵⁹. Tırnovi kasabası için de benzer ayrıntılı tarifler bulunmaktadır⁶⁰.

3.3. Ülke Hudûdları ile İlişki (Makro Ölçek)

Kayıtlarda doğrudan bir devlet sınırı tarifi bulunmamakla birlikte, sıkça atıf yapılan Tuna Nehri (“nehr-i Tuna kenarı”), Alkan'ın “nehirler ve tepeler gibi tabii coğrafi şartlara bağlı” sınır anlayışının somut bir yansımasıdır⁶¹. 18. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydeki önemli doğal sınırlarından biri olan Tuna'ya kadar uzanan vakıf arazileri, nehrin yalnızca resmî değil, aynı zamanda ekonomik ve idarî bir sınır olarak işlevini göstermektedir. Tuna nehri, kolları ve civarındaki nehirlerin müşterek kullanımıyla ilgili Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile imzaladıkları antlaşmaların varlığı akarsuların sadece sınır olarak kabul edilmediğini göstermektedir⁶².

4. Hudûdnâmenin Disiplinlerarası Kaynak Değeri

Alkan'ın hudûdnâmelerin “Osmanlı tarihi coğrafyasının en temel kaynaklarından olduğu” yönündeki tespiti⁶³, kullanılan kaynak özelinde bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim söz konusu kaynak farklı disiplinlerin perspektifinden okunabilecek çeşitli veriler sunmaktadır.

4.1. Tarihî Coğrafya Açısından

Yiğit ve Demirtaş'ın vurguladığı gibi, “arşiv vesikalarındaki sınır bilgilerinden hareketle ArcGIS ortamında” yapılacak haritalama çalışmaları, kaybolmuş yerleşimlerin ve antik yol güzergâhlarının

⁵⁴ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, s. 102.

⁵⁵ “nehr-i Tuna kenarında vaki' hisarlık ortasında Şivo nâm mahalden doğru çayırılık içinde sınır taşı vaz' olunan mahalle / andan koyun eğreğine / andan Niğbolu'dan gelen yola / andan Ermeni karyesi yoluna / andan orta göle andan koca Umur Ağa'nın ağıl yerine andan göl başına”, TSMK. EH. 3037, vr. 8a.

⁵⁶ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, s. 100.

⁵⁷ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, ss. 104-105.

⁵⁸ TSMK. EH. 3037, vr. 39a-40b.

⁵⁹ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, ss. 104.

⁶⁰ TSMK. EH. 3037, vr. 52a-54b.

⁶¹ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, s. 106.

⁶² Kemal Çiçek, “Tuna Nehri'nin İnsanları: Osmanlı Antlaşmalarında Nehirlerin Barışçıl Kullanımına Dair Osmanlı Antlaşmaları”, *Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller I*, Ed. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 707.

⁶³ Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma”, s. 107.

tespitine imkân tanmaktadır⁶⁴. Hudûdnâme, bu tür bir haritalama girişimi için son derece elverişli veriler sunmaktadır. Kayıtlarda geçen yüzlerce yer adı (toponim), günümüz haritaları, arkeolojik raporlar ve diğer tarihî kaynaklarla karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Örneğin, “İstanbul’dan gelen derbend yolu”, “Niğbolu yolu”, “Tırnovi yolu” gibi ifadeler, bölgenin ana ulaşım ağlarını yeniden inşa etme imkânı sunmaktadır. “Papas tepesi”, “Keşiş bağı”, “Manastır” gibi ibareler ise dini terimlerin mekânsal dağılımı hakkında bilgi vermektedir.

4.2. İktisat Tarihi Açısından

Kaynak, vakfedilen köylerin gelir kaynaklarını ve bu gelirlerin hangi harcamalara tahsis edildiğini göstermesi bakımından bir malî tarih kaynağıdır. Kayıtlarda geçen üretim birimlerinin (tarla, bağ, bahçe, çayır, bostan, kovanlık, koru, değirmen) sayımı ve haritalanması, bölgenin 18. yüzyıl başındaki ekonomik faaliyetleri hakkında niteliksel bir tablo çıkarılmasına katkı sağlayabilir. “Harâb değirmen ocağı⁶⁵” gibi ifadeler, ekonomik faaliyetlerin zaman içindeki değişimine işaret eder. Bir tarlanın sınırının “*Muhammed ve Mustafa nâm kimselerin ber vech-i iştirak mutasarrıf oldukları değirmen kurbü*”⁶⁶ olarak tarif edilmesi, iki kişinin ortak mülkiyetine işaret etmekte ve kırsalda ortaklık ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Metnin sonunda yer alan “*a’sâr-ı şer’iyye ve rusûm-ı örfiyye defter-i cedid-i sultanî nâtik olduğu üzere vakf-ı şeriflerine hâsıl kayd olunup*” ifadesi⁶⁷, bu ekonomik birimlerin vergisel değerine işaret ederek, kaynağı mali tarih çalışmaları için ayrıca önemli kılmaktadır.

4.3. Sosyal Tarih ve Etno-Tarih Açısından

Hudûdnâmede geçen şahıs isimleri, bölgenin etnik ve dini yapısı hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. “el-Hacc Musa”, “Hüseyin Ağa”, “Mahmud Beşe”, “Ali Bey” gibi Müslüman-Türk isimlerinin yanında, “Petre”, “Dimitri”, “Yuvan”, “Nikola”, “Todor”, “İstuyan” gibi gayrimüslim (zimmî) isimlerinin sıklıkla geçmesi, bölgenin dini ve etnik açıdan karışık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, Balkanlardaki bir arada yaşama kültürü ve mülkiyet ilişkileri üzerine yapılacak çalışmalar için zengin malzeme sunmaktadır. Aynı zamanda “el-Hacc”, “Beşe”, “Ağa”, “Çelebi”, “Efendi” gibi unvanların varlığı köylüler arasındaki statü farklarını anlamak için örnek olabilir. Kaynak bölgenin kültürel peyzajını ve sözlü hafızasını yansıtmaya bakımından da önemli veriler sunar. “Kızıl göl”, “Kartal öyüğü”, “Hürrem Voyvoda[nın] şehid olduğu mahal”, “Deli Hasan’ın mezarı” gibi yer adları, coğrafi birer etiket olmanın ötesinde, bölge sakinlerinin ortak hafızasını, yaşadıkları olayları, inançlarını ve doğayla ilişkilerini günümüze taşıyan birer kültürel miras niteliğindedir.

4.4. Dil Bilimi ve Paleografya Açısından

Hudûdnâme aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi’nin resmî belge dilinin özelliklerini, kullanılan terimleri ve ifade kalıplarını gösteren zengin bir kaynak olarak da değerlendirilebilir. “Hudûd-ı kadîme”, “müntehidîr”, “bed olunup”, “tâbi”, “dik yukarı”, “sırt ile”, “kurbünde” gibi ifadelerin kullanım sıklığı ve bağlamı, dönemin bürokratik dilinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Türkçeye girmiş Bulgarca veya diğer Slav dillerinden “Plevne”, “İslive” gibi kelimelerin tespiti, dil etkileşimleri açısından önemlidir.

5. CBS Tabanlı Haritalama İçin Bir Öneri

Yiğit ve Demirtaş’ın geliştirdiği beş aşamalı yöntem (köy merkezinin tespiti, toponimi eşleştirmesi, sayısallaştırma, sınır çizimi, haritalama)⁶⁸, Gülnûş Sultan hudûdnâmesinde uygulanabilir:

⁶⁴ Yiğit ve Demirtaş, “Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri”, s. 570.

⁶⁵ TSMK. EH. 3037, vr. 16b, 29a.

⁶⁶ TSMK. EH. 3037, vr. 3a-b.

⁶⁷ TSMK. EH. 3037, vr. 82b.

⁶⁸ Yiğit ve Demirtaş, “Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hudûdnâme Defterleri”, s. 570.

1. Köy Merkezlerinin Tespiti: Kayıtlarda adı geçen köylerden günümüzde varlığını sürdürenlerin (örneğin, Pavli, Karaman, Sarıyer, Elene vd.) merkez noktaları, topografya haritaları yardımıyla tespit edilebilir.

2. Toponimi Eşleştirmesi: Hudûdnâmede adı geçen kaza merkezleriyle (Ziştovi, Lofça, Tırnovi) kaydedilen tepe, dere, pınar, mevki adlarının 1/25.000 ölçekli topografya haritalarda taranması ve eşleşenlerin tespit edilebilmesi muhtemeldir. Bununla birlikte defterde zikredilen köylerin ve küçük mevki adlarının bir kısmının geçen zaman içinde değişime uğraması veya kaybolmuş olabileceği ihtimalleri nedeniyle haritalandırmanın kısmî olarak yapılabileceği öngörülmektedir.

3. Sayısallaştırma ve Sınır Çizimi: Eşleşen noktaların CBS ortamında işaretlenmesi neticesinde mevcut yerleşim ve hidrografik unsurların günümüze ulaşanları hudûdnâmede verilenle karşılaştırılabilir ve belgedeki sınır tarifleri takip edilerek, tespit edilen noktalar arasında bağlantı kurulabilir. Noktaların tespit edilemediği kesimlerde, “akar-bakar” prensibine göre doğal sınırların (su bölümü çizgileri, akarsu yatakları) takip edilmesi.

4. Haritalama: Toponimi eşleştirmesi, sayısallaştırma ve sınır çizimi ile elde edilen sınırların tematik haritalara dönüştürülmesi sağlanabilir. Bu yöntemle oluşturulacak haritalar, yalnızca Gülnüş Sultan vakfının kapsamını görselleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda 18. yüzyıl başlarında Rumeli coğrafyasının bir kısmının yerleşme dokusu, ulaşım ağları ve ekonomik faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler sunacaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde sınırların belirlenmesi ve kayıt altına alınması, merkezî otoritenin tesis edilmesinde ve mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesinde hayati bir işleve sahiptir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan resmî belgelere “hudûdnâme” ya da “sınırnâme” adı verilir. Hudûdnâmeler, Osmanlı coğrafyasında vakıf veya mülk statüsünde bulunan toprakların; mezra, köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet gibi idarî birimlerin sınırlarını belirleyen resmî kayıtlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki siyasi sınırların tespiti amacıyla da düzenlenmiştir. İçerdikleri ayrıntılı yön tarifleri sayesinde bu belgeler, Osmanlı tarihî coğrafyasının yeniden inşasına imkân tanıyan eşsiz kaynaklar arasında yer almaktadır.

Mustafa Alkan'ın hudûdnâmelerin kaynak değerine dair ortaya koyduğu teorik çerçeve ile Yiğit ve Demirtaş'ın vakıf hudûdnâmelerini haritalama konusunda geliştirdiği metodolojik yaklaşım, Gülnüş Sultan vakfına ait hudûdnâmesi tahlilinde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, söz konusu kaynağın yalnızca hukukî bir vakıf kaydı olmadığını, aynı zamanda 18. yüzyıl başlarında Ziştovi, Lofça ve Tırnovi kazalarına bağlı köy ve mezraların sınırlarının anlaşılmasına katkı sağlayabilecek bir belge olduğunu ortaya koymaktadır.

Hudûdnâme, Alkan'ın sınıflandırması çerçevesinde değerlendirildiğinde, özellikle köy ve mezra ölçeğindeki sınır tarifleriyle (mikro ölçek) dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, kaza merkezlerinin (nefs-i Lofça, nefsi-i Tırnovi) sınırlarına dair verdiği bilgilerle orta ölçekte, Tuna Nehri'ne yaptığı atıflarla da makro ölçekte analiz imkânı sunmaktadır. Sınır tariflerinde kullanılan terminoloji ve referans noktaları, dönemin mekân algısını yansıtmaya bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Yiğit ve Demirtaş'ın CBS tabanlı haritalama yöntemi, belgedeki metinsel verilerin görsel ve analitik veriye dönüştürülmesi için güçlü bir araç sunmaktadır. Bu yöntemin hudûdnâmeyle uygulanması, kaybolmuş yerleşimlerin tespiti, antik yol güzergâhlarının yeniden inşası ve bölgenin iktisadî faaliyetlerinin mekânsal analizi gibi pek çok araştırma sorusuna cevap verebilecek potansiyele sahip olduğu öngörülmektedir.

Sonuç olarak hudûdnâmeler, Osmanlı tarihinin farklı alanlarında çalışan araştırmacılar için değerli bir kaynaktır. Belgenin tarihî coğrafya, iktisat tarihi, sosyal tarih ve dil bilimi açısından taşıdığı veriler, disiplinlerarası iş birliği ve modern teknolojilerle daha ileri düzeyde değerlendirilebilir. Bu çalışma, bu potansiyelin yalnızca bir bölümünü gösterebilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Ali Emirî III. Ahmed (AE. SAMD. III) 71 7162

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK)

Emanet Hazinesi (EH.) 3037.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri

(VGMA.d.) 1640. s. 27-45.

Araştırma Eserleri

AKBULUT Müşfika, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

AKYILDIZ Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ALKAN Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma", *Akademik Bakış*, C. 11/Sy.23 (2018), ss. 99-118.

ARGIT İpşirli, Betül, *Rabia Gülnüş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınları, İstanbul 2014.

BARKAN Lütfi Ömer, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III, İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti" *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 7/Sy. 4 (1941), ss. 906-942.

CİN Halil, "Arazi". *DİA*, I, (1991), ss. 342-346.

ÇİÇEK Kemal, "Tuna Nehri'nin İnsanları: Osmanlı Antlaşmalarında Nehirlerin Barışçıl Kullanımına Dair Osmanlı Antlaşmaları" *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller I*, Edit. Şakir Batmaz-Özen Tok, Kayseri: Not Yayınları, Kayseri 2015, ss. 707-713.

GÜLER Mustafa, *Gülnüş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı I*, Çamlıca Yayınları İstanbul, 2006.

GÜLTEPE Necati, *H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1992.

İNALCIK Halil, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1987.

İPŞİRLİ Mehmet, Gülnüş Emetullah Sultan. *DİA*, XIV (1996) ss. 248-249.

KALAFAT Murat, *Gülnüş Emetullah Sultan'ın Baniliği*, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, "Hududnâme", *DİA*, XLIII, (1998) ss. 433-435.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, S. *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1998.

SAKAOĞLU Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

SEZER Musa, "XVI. Yüzyılda İsmihan Sultan'a Ait Dupnice Mülk Toprakları (Mülknâme ve Sınırnâme ile Birlikte)", *Journal of Turkish Research Institute*, Sy. 62 (2018), ss. 375-395.

ORMAN SEZGİN T. Yeni Vâlide Külliyesi. *DİA*, XLIII (2013), ss. 303-304.

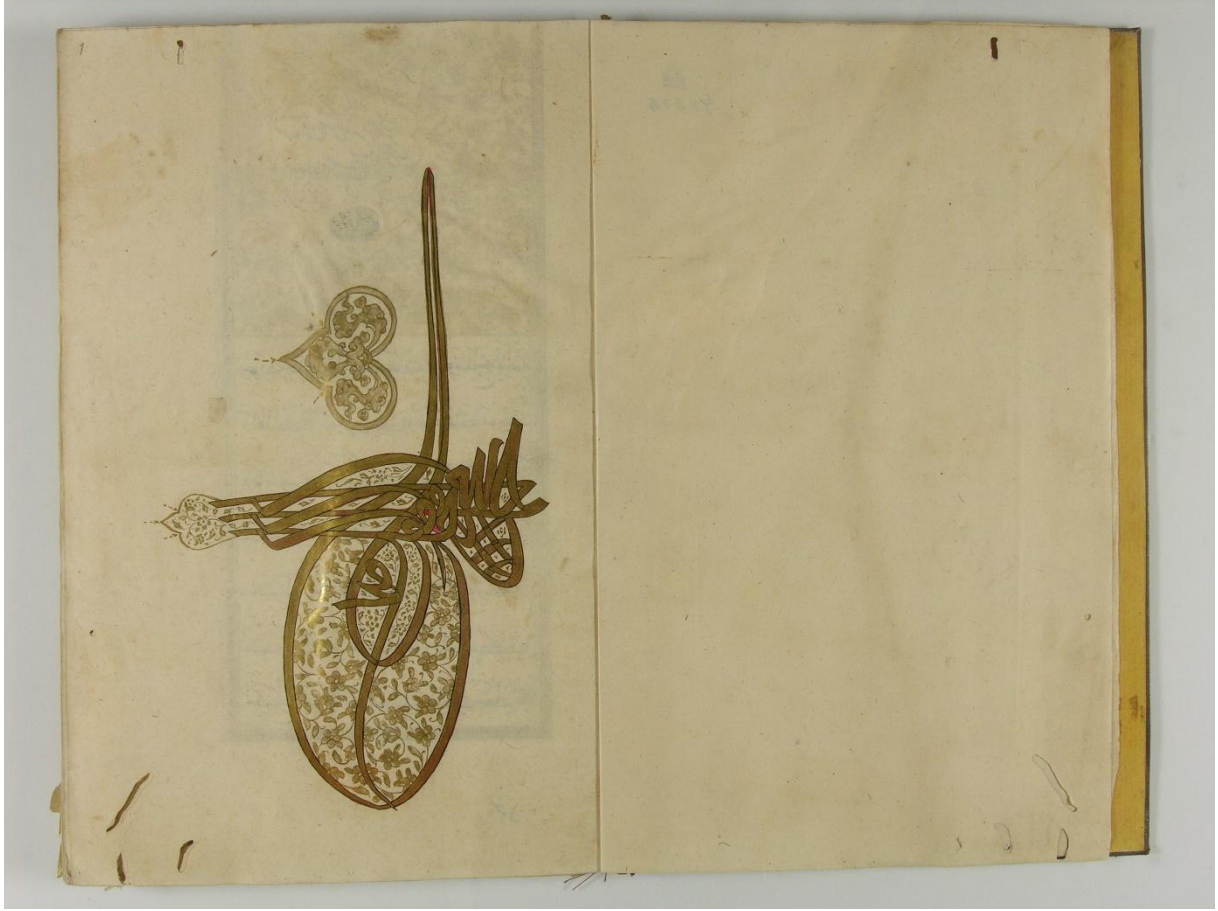
ÖZGÜLEŞ Muzaffer, *Gülnüş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

YİĞİT İlker ve Demirtaş, Hasan, "Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hududnâme Defterleri", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildirileri II*, Edit. Hatice Oruç, Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, Ankara 2019, ss. 567-576.

Ek 1: Hudûdnâmede Sınırları Verilen Yerleşimler (TSMK). EH. 3037.

- Ziştovi Kazası'na bağlı Belene-i Pavligani Köyü (vr. 8b)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Pavligani Köyü (vr. 9a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı el-Hac Musa Köyü (vr. 11a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı İslive-i Kebîr Köyü (vr. 14a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Çarukalavenci nâm-ı diğer Tekfur Köyü (vr. 17b)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Sarıyar Köyü (vr. 18b)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Pavli Köyü ma' Kovanlık Pınarı (vr. 20b)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Karaman Köyü (vr. 23a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Lejan Pavligan nâm-ı diğer İlican Köyü (vr. 25a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Pavligan (vr. 29a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Tirsinik Köyü (vr. 29a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı Karbon pınarı nâm-ı diğer Dragoy ve Kurd Alanı ve Kalayçe Köyü (vr. 34a)
- Ziştovi Kazası'na bağlı İslatine Mezrası (vr. 37b)
- Lofça Kazası (Nefs-i Lofça) (vr. 39b)
- Lofça Kazası'na bağlı Nevesin Köyü (vr. 43b)
- Lofça Kazası'na bağlı Metidova Mezrası (vr. 44b)
- Lofça Kazası'na bağlı Karye-i Asmalık Mezrası (vr. 46b)
- Lofça Kazası'na bağlı Meşkocusa Mezrası (vr. 46a)
- Lofça Kazası'na bağlı Curova Köyü Mezrası (vr. 48b)
- Lofça Kazası'na bağlı Lejani nâm-ı diğer Altuntaş Köyü (vr. 49b)
- Lofça Kazası'na bağlı Lofça Köyü (vr. 50b)
- Tırnovi Kasabası (Nefs-i Tırnovi) (vr. 52b).
- Tırnovi Kazası'na bağlı Kabinova Köyü ve Mahalleleri (vr. 54a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Dobradol Köyü (vr. 58b)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Balvan Mahallesi / Değirmen Köyü (vr. 59a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Pınar Mekşova Köyü (vr. 61a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Azlatar Köyü (vr. 63a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Elene Köyü (vr. 66a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Ablakova Köyü ve Alude Moğlu Köyü (vr. 70a)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Lepencezir Köyü (vr. 72b)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Habil pınarı nâm-ı diğer Habillü Köyü ve Mahalleleri (vr. 75b)
- Tırnovi Kazası'na bağlı Ömerci nâm-ı diğer Karaman Ortasallu dahi derler (vr. 79a)

Ek 2: (TSMK). EH. 3037. Hudûdnâmenin İlk Sahifesi

EXTENDED ABSTRACT

The demarcation of borders in the Ottoman Empire played a vital role in regulating central authority and property relations; the official documents drafted for this purpose were called hudûdnâme. These documents, with their detailed directional descriptions, enable the reconstruction of Ottoman historical geography. In recent years, Mustafa Alkan's theoretical framework and Yiğit and Demirtaş's Geographic Information System (GIS)-based mapping initiatives have demonstrated that hudûdnâmeler can be transformed into visual and analytical data beyond their purely textual nature.

This study analyses the hudûdnâme section numbered TSMK. EH. 3037 of the waqf belonging to the complex built by Valide Gülnüş Sultan in Üsküdar. Born in Crete in the 1640s, Gülnüş Sultan served as valide sultan for twenty years as the wife of Mehmed IV and mother of Mustafa II and Ahmed III. The most magnificent example of her philanthropy is the Yeni Valide Complex in Üsküdar. The foundation deed (VGMA.d. 1640) mentions villages belonging to the districts of Zıstovi (13 settlements), Lofça (8) and Tırnovi (11), which had previously been granted to her personally. Document BOA AE. SAMD. III 71 7162 confirms that these villages were granted to Gülnüş Sultan and endowed to the complex in Üsküdar. The 1711 hudûdnâme (TSMK. EH. 3037), consisting of 82 pages and bearing the tuğra of Ahmed III, records the boundaries of the endowed Rumeli villages under the heading 'hudûd-ı kadîme' (old boundaries).

The boundary descriptions can be grouped into three categories: natural features (mountains, rivers, forests), human features (roads, mills, cemeteries) and artificial markers (boundary stones, ditches). According to Alkan's classification, the document allows for micro-level analysis at the village scale, medium-level analysis at the district centre scale, and macro-level analysis with references to the Danube River. As emphasised by İnalçık and Barkan, the determination of village boundaries in the Ottoman Empire was of vital importance in preventing disputes between peasants and landowners; the organisation of boundary documents after the transfer of ownership made the property structure permanent.

The hudûdnâme also stands out for its interdisciplinary value as a source. From a historical geography perspective, it contains hundreds of toponyms and ancient road routes (İstanbul derbendi, Niğbolu road); from an economic history perspective, it records production units such as fields, vineyards, and mills; from a social history perspective, it reflects the ethnic fabric of the region with the coexistence of Muslim and non-Muslim names; and from a linguistic perspective, it presents the terminology of 18th-century Ottoman Turkish.

The study also proposes the application of Yiğit and Demirtaş's five-stage CBS method. The maps created using this method will visualise the scope of the waqf and provide important data on the settlement fabric of the Rumelia geography at the beginning of the 18th century. In conclusion, the hudûdnâme numbered TSMK. EH. 3037 is, beyond being a legal foundation deed, a vast database that captures a snapshot of the Ottoman Balkan geography. The document is a treasure trove awaiting full evaluation through interdisciplinary collaboration and modern technologies.